

Odnos između kriminaliteta i društvene sredine je predmet čestih istraživanja, još od vremena Queteleta i von Mayra.¹ Može se reći da je jasno dokazana osnovna društvena uzročnost najvećeg broja krivičnih dela protiv imovine i protiv javnog reda. Za našu temu pritom nije od značaja da li se radi o varijacijama u kriminalitetu do kojih dolazi usled kratkoročnih ekonomskih kretanja ili o dubokim strukturalnim promenama, kao što je stalni rast broja prevara do koga dolazi usled sve jačih pritisaka na srednju klasu u jednom svetu koji prelazi sa relativno slobodnog konkurentskog na monopolski kapitalizam.

Dok se sociologiji kriminaliteta posvećuje sve više pažnje, vrlo retko se pristupa istorijskim istraživanjima načina kažnjavanja i njihovih promena u vremenu. Zašto se u datim društvenim situacijama usvajaju ili napuštaju određeni načini kažnjavanja? U kojoj je meri razvoj penalnih metoda determinisan osnovnim društvenim odnosima? Ova pitanja su važna bar onoliko koliko i problem odnosa između kriminaliteta i društvene sredine. Zapostavljanje sociologije kaznenih sistema se verovatno može prvenstveno pripisati činjenici da se ovom problemu uvek prilazi sa stanovišta penoloških teorija. Nikakve teorije o kazni, ni apsolutne ni teleološke, nisu u stanju da objasne uvođenje specifičnih metoda kažnjavanja u celinu društvenog procesa. Apsolutne teorije su osuđene na neuspeh od samog početka, s obzirom da odnos između krivice i ispaštanja posmatraju kao problem jurističke imputacije, pri čemu se pojedinac javlja kao slobodan moralni akter. S druge strane, teleološke teorije, koje daju prvenstvo stvarnim ili pretpostavljenim društvenim potrebama, pokazuju tendenciju da prepreke na koje nailazi ostvarivanje njihovih programa smatraju tehničkim a ne istorijskim problemima.

Ne samo što je neposredan doprinos penoloških teorija mali već su one vršile i negativan uticaj na istorijsko-sociološku analizu penalnih metoda. U onoj meri u kojoj smatraju da je kazna nešto veći to i nepromenljivo, te teorije ometaju svako istorijsko istraživanje. Štaviše, ni svest o razvitku sistema kažnjavanja, u meri u kojoj se taj razvitak može nazreti kroz sopstveni odraz u progresu penološke teorije, sama po sebi ne vodi istorijskom pristupu. Čim se u jednoj penološkoj teoriji pretpostavi dati stepen razvoja, za ispitivanje uzročnih odnosa između kazne i društvene organizacije preostaje samo jedno ograničeno područje. Moglo bi se tvrditi da teoretičari iz kasnijih epoha imaju priliku da teorije iz ranijih perioda podvrgnu kritičkoj istorijskoj analizi. Ali, to je tačno samo u jednoj, vrlo maloj meri, zbog toga što je analiza ograničena društvenim potrebama kasnije epohe, a posebno potrebom da se brani ideološki integritet kazne, kao ustanove neophodne u sadašnjosti isto koliko i u prošlosti. Naučnici su često pokušavali da izbegnu kritičku istorijsku analizu prošlih perioda proglašavajući ih za doba u kojem je vladalo načelo osvete a ne kazne; ovakav pristup se sreće i danas. Krivično pravo iz doba prosvetiteljstva posebno jasno ilustruje ovaj stav. Sve dok je retributivna doktrina bila pod uticajem prosvetiteljskog racionalizma, izgledi za javljanje jedne istorijske koncepcije u penologiji bili su isto onako mali kao i izgledi za postojanje prirodnog prava uopšte. Uglavnom se može reći da je klasičnim teoretičarima bila strana ideja razvitka u krivičnom pravu.

Njihovi naslednici su delali pod uticajem historicizma, koji je pružao pogodniju atmosferu za javljanje istorijskog pristupa. Ali, oni su stalno bili u opasnosti da napišu istoriju ideje o kazni umesto istorije načina kažnjavanja. Istoricism ovog perioda odlikuje se pokušajima da se razvoj krivičnog prava i sistema kažnjavanja — kao i razvoj prava uopšte — posmatra kao razvoj jedne određene ideje.² Takođe se često dešavalo da se autor ograniči na davanje jedne obične šeme sleda istorijskih manifestacija, tj. na masu podataka koje navodno međusobno povezuje verovanje da oni pokazuju progres.³

Plodniji pristup sociologiji kaznenih sistema zahteva da se sa kazne kao društvene ustanove strgnu ideološki velovi i pravnički prividi, pa da se ona opiše u svojim stvarnim odnosima. Veza koja navodno postoji između krivičnog dela i kazne — bilo da je transparentna ili ne — sprečava svaki uvid u nezavisni smisao istorije kaznenih sistema. Ta se veza mora raskinuti. Kazna nije ni prosta posledica krivičnog dela, ni njegovo naličje, niti puko sredstvo, determinisano ciljem koji valja postići. Kazna se mora razumeti kao društvena pojava, nezavisno od pravničkih koncepata i društvenih ciljeva. Mi ne

poričemo da kazna ima određene ciljeve, ali tvrdimo da se ona ne može razumeti ako se pođe samo od tih ciljeva. Poređenja radi, niko ne bi pokušavao da napiše istoriju vojnih ustanova ili neke određene vojske samo na osnovu nepromenljive svrhe tih ustanova.

Kazna kao takva ne postoji; postoje samo konkretni kazneni sistemi i krivične prakse. Prema tome, predmet naših istraživanja su: kazna u svojim specifičnim manifestacijama; uzroci njenih promena i razvoja; osnovi za neprihvatanje pojedinih načina kažnjavanja u pojedinim istorijskim periodima. Promene u sistemima kažnjavanja ne mogu se objasniti samo na osnovu izmenjenih potreba u borbi protiv kriminaliteta, iako i ta borba igra određenu ulogu. Svaki sistem proizvodnje iznalazi kazne koje odgovaraju njegovim proizvodnim odnosima. Zato se moraju istražiti nastanak i razvoj kaznenih sistema, usvajanje ili odbacivanje pojedinih načina kažnjavanja, kao i intenzitet kaznene prakse, onako kako su oni determinisani društvenim, a pre svega ekonomskim, pa onda i fiskalnim činocima.

Ovakvo tumačenje ne znači da ciljeve kazne treba ignorisati, već samo da oni predstavljaju negativan uslovljavajući činilac. Sve dok jedno društvo veruje da se ljudi mogu uzdržati od vršenja krivičnih dela zbog straha od kazne, odabiraće se metodi koji treba da deluju zastrašujuće na potencijalne kriminalce. Štaviše, ako se pođe od te pretpostavke, onda ima smisla doktrina po kojoj su stroge kazne neka vrsta nužnog zla, poreza na društveno zaštićene vrednosti.⁴ Međutim, kada uzmemo u obzir stvarnu strukturu modernog društva sa svim njegovim diferencijacijama, ovaj princip znači da se za suzbijanje kriminaliteta među neprivilegovanim društvenim slojevima moraju primenjivati kazne koje će kod pripadnika tih slojeva stvoriti strah od daljeg snižavanja životnog standarda. Očigledno je da će ovaj negativni uslov, ovaj teleološki aspekt izbora kazne, poprimiti konkretne oblike u transformacijama društvene strukture.

Ako se vratimo pozitivnim uslovljavajućim činocima, vidimo da tvrdnja da pojedini oblici kažnjavanja odgovaraju datom stupnju ekonomskog razvitka predstavlja običan truizam. Samo je po sebi očigledno da ropstvo kao vrsta kazne ne može postojati bez robovlasničke privrede, da zatvorenički rad nije moguć bez manufakturne ili industrijske proizvodnje, kao i da novčane kazne za sve društvene klase nisu moguće bez novčane privrede. S druge strane, nestanak datog sistema proizvodnje prouzrokuje neprimenljivost odgovarajućih kazni. Samo određen razvitak proizvodnih snaga dopušta uvođenje ili odbacivanje odgovarajućih kazni. Ali, pre nego što se mogu uvesti ti potencijalni načini kažnjavanja, društvo mora biti u stanju da ih usvoji kao sastavne delove celokupnog društvenog i ekonom-

skog sistema. Tako, robovlasnička privreda u kojoj je ponuda robova slaba a potražnja velika, ne može da zanemari kažnjeničko ropstvo. S druge strane, u feudalizmu ovaj oblik kažnjavanja više nije mogao da se primenjuje, a nije bio iznaden ni neki nov način da se iskoristi radna snaga osuđenika. Otuda je bio neophodan povratak starim načinima, tj. smrtnim i telesnim kaznama, pošto uvođenje novčanih kazni za pripadnike svih klasa nije bilo moguće iz ekonomskih razloga. Popravni domovi su dostigli svoj zenit u doba merkantilizma i dali su značajan podsticaj razvoju novog načina proizvodnje. Zatim je, sa pojavom fabričkog sistema, iščezao ekonomski značaj popravnih domova. Ovi problemi čine jedan deo predmeta naše studije. Poseban njen cilj je da pokaže kako je prelazak u moderno industrijsko društvo, u kome je sloboda rada nužan uslov produktivnog zapošljavanja radne snage, sveo ekonomsku ulogu osuđeničkog rada na najmanju meru.

U onoj meri u kojoj iznalazjenje i primenjivanje kazni nisu neposredno determinisani temeljnim potrebama robno-proizvođačkog društva, tj. u onoj meri u kojoj se osuđenici ne koriste za popunjavanje rupa na tržištu rada, na izbor metoda kažnjavanja najviše utiču fiskalni interesi. Društvo se trudi da svede na minimum *faux frais* koji su povezani sa postojanjem kriminaliteta i neophodnošću krivičnog pravosuđa. Ovo je potpuno jasno iz kaznene prakse feudalne vlastele, koja im je služila kao dobar izvor prihoda i koristila se kaznama koje nisu koštale ništa. U modernom društvu to, iz očiglednih razloga, nije moguće. Međutim, fiskalni obziri nisu sasvim iščezli, iako protiv njih rade umnožavanje državne birokratije i „budžetiranje kriminaliteta“. Videćemo da su na pojavu i oblike novčane kazne, kao kazne tipične za moderno društvo, uticali fiskalni motivi. Naporedo sa iščezavanjem kažnjeničkog rada kao bitnog elementa proizvodnje i nestajanjem najgrubljih oblika fiskalizma u devetnaestom veku, društvena svest je stekla jedno šire polje delatnosti u razvijanju načina kažnjavanja. Koliko je tačno to polje široko i šta određuje njegove granice — to su dodatni problemi naše studije.

Napomene

- 1 Georg von Mayr, *Die Gleichmässigkeit im Gesellschaftsleben* (Minhen 1877); *Statistik und Gesellschaftslehre*, tom III, *Moralstatistik mit Einschluss der Kriminalstatistik* (Tibingen 1917). Za Queteletovo delo v. R. Wassermann, *Die Entwicklungsphasen der kriminalstatistischen Forschung* (Lajpcig 1927), str. 10—40.
- 2 L. Günther, *Die Idee der Wiedervergeltung in der Geschichte und Philosophie des Strafrechts* (3 toma, Erlangen 1889—95). Knjige kao što je R. His, *Das Strafrecht des deutschen*

- Mittelalters* (2 toma, Lajpcig i Vajmar 1920—35), daju odličan prikaz raznih krivičnih zakona i propisa, ali uvek u okviru kategorija prihvaćenih u doba pisanja dela, usled čega su bukvalno neupotrebljive za ispitivanje odnosa između kaznenih sistema i društvenog poretka. V. umesnu kritiku koju daje E. Schmidt u svom prikazu Hisa u *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, LV (1936), 429—32.
- 3 V. npr. tipičnu studiju E. Durkheima, „Deux lois de l'évolution pénale“, *L'Année sociologique*, IV (1899—1900), 65—95.
  - 4 R. von Ihering, *Der Zweck im Recht* (2. izd., Lajpcig 1884), I, 492, kaže da svako ko razvrstava društvena dobra na jednu a kazne na drugu stranu koristi vrednosnu skalu društva.